

Botka Ferenc

A DÉRY-PER VILÁGVISSZHANGJA

Déry Tibor neve 1957 áprilisában jelképpé növekedett. Letartóztatását a szabadságjogok elfojtásaként kommentálta a nyugati sajtó, és hamarosan országhatárokon átcsapó tiltakozási hullám indult el világszerte.

Az előzmények

1953 júniusában Nagy Imre meghirdette az előző évek személyi kultuszával és törvénytelenégeivel szembe forduló reformprogramját. Ez fordulóponthoz jelentett Déry életében is. Az Írószövetség 1954. július 7. és 8. közötti közgyűlése előtti híres cikkében AZ ÍRÓK EGYETÉRTÉSÉRŐL biztosította a politikust.¹

Déry másik, nagy feltűnést kiváltó írása a NYÍLT LEVÉL NAGY IMRE ELVTÁRSHOZ.² Írójuk kitarított nehezebb időkben is, amikor már „jobboldali elhajlásnak” minősítették ezt a programot, és meghirdetőjét kizárták a legfelsőbb pártvezetésből; majd elsőként írta alá 1955-ben azt a Nagy Imre köre által kezdeményezett MEMORANDUM-ot, amely a művelődéspolitikai diktatórikus intézkedései ellen tiltakozott. A kiállítás jelentőségét mi sem jellemzi jobban, mint hogy a hatalom képviselői egyenként veszik sorra az ötvenkilenc aláírókat, s próbálják rábírní őket aláírásuk visszavonására (Déry egyike annak a nyolc embernek, akik megtagadták ezt).³ Az író 1956. június 27-én, a Petőfi Kör által szervezett sajtóvitán személy szerint is megnevezi azt a három politikust – Horváth Mártont, Révai Józsefet és Darvas Józsefet –, akiket felelősnek tart a rossz társadalmi közérzet kialakulásáért, s akiknek távozását elkerülhetetlennek látja.⁴

Nem kevesebb tisztességet és bátorságot követeltek állásfoglalásai az október 23-át, majd november 4-ét követő időkben. A forradalom nagyvonalúsága és tisztasága mellett szólalt fel, amikor lincshangulatot, illetve tetteket tapasztalt,⁵ majd az ország megszállása ellen tiltakozó budapesti munkástanács ülésén, nem hallgatva mások rábeszélésére, a sztrájk megkezdésére és folytatására hívja fel a jelenlévőket. Az Írószövetség december 28-i ülésén éles szavakkal utasítja vissza Mihail Solohov sorait, aki „rövidlátással” és „ellenforradalmisággal” vádolta a magyar írókat.⁶

Minden ok megvolt tehát arra, hogy ellenfelei gyűlöljék, hogy mindent megtegyenek elhallgattatására.⁷ 1957. április 20-án Déryt letartóztatják, miután a belügyminiszter 17-én felfüggesztette az Írószövetséget.

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön (London)

1957. március 15-én a londoni Glebe House-ban, a nemzetközi PEN Club központjában megalakult a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, amely az ország elhagyására kényszerült írókat kívánta összefogni a Congress for Cultural Freedom anyagi és erkölcsi támogatásával. Az Írószövetség fő céljának tartotta a világ közvéleményének tárgyyszerű és hatékony tájékoztatását, s azt, hogy keresse „a magyar ügy hétkés és ember-séges rendezésének útját”.⁸ Am 1957 elsősorban a tiltakozások és a leleplezések éveként jellemezhető. – A szövetség elnöke, Ignóus Pál, és vezetősége, Faludy György, Cs. Szabó László, Pálóczi-Horváth György és Szabó Zoltán kezdetben elsősorban a kap-

csolatfelvétellel volt elfoglalva. Főbb partnereik: a Press Association, illetve a világ nagy sajtóügynökségei, a Reuter, a United Press Association of America, a Diffusion Française, az ABC-Press (Amszterdam), az Amerika Hangja londoni irodái, továbbá a nemzetközi sajtó néhány kiemelkedő, illetve hangadó tényezője, a *The Times*, a *Manchester Guardian*, a *Daily Telegraph*, a *New Statesman*, a *Reynold News*, a *Time*, a *Figaro* és más lapok irodái, valamint a Congress for Cultural Freedom folyóiratai, az *Encounter*, a *Preuves*, a *Der Monat* és a bécsi *Forum* s nem utolsósorban a BBC, főként annak magyar szekciója.⁹ Ezek a kapcsolatok tették lehetővé, hogy a szövetség által közvetített hírek és állásfoglalások huszonnégy órán belül a világ nyilvánossága elé kerülhessenek.

Déry Tibor letartóztatásának híre e kapcsolatok főpróbájának bizonyult. A szövetség április 23-án nyilatkozatban elítéli a magyarországi Írószövetség működésének felfüggesztését, Gáli József és Obersovszky Gyula, illetve Háy Gyula és Zelk Zoltán elhurcolását, majd így folytatja: „*Déry Tibor letartóztatásának jelentősége mindemellett is különlegesen súlyos. Őt ugyan az a rádió és sajtó, amely Magyarország mai urait szolgálja, folytonosan támadta, de letartóztatására mindeddig nem tudták elszánni magukat. Alkalmasint érezték, hogy a becsületes emberség és szellemi kiválóság ily durva megsértése magát a magyar népet hívja ki. – Minthogy a népnek most nincs módja arra, hogy érzületét kifejezze, a szabad világban szétszórt barátaira s a külföld magyarjaira hárul, hogy kimondják, együtt éreznek e kiváló és emelkedett szellemű férfúval, és megoetik ama módszereket, amelyeknek áldozatául esett.*”¹⁰

A szövetség május 15-én induló lapja, amely ugyancsak a Congress for Cultural Freedom támogatásával jelent meg, s amely az 1956-os forradalom szellemi előkészítését végző budapesti *Irodalmi Újság* utódjának vallotta magát, szintén hírt adott Déry letartóztatásáról: Pálóczi-Horváth György tollából közölt egy baráti hangvételű írói arcképet,¹¹ s összefoglalta a világsajtó visszhangját, ezúttal elsősorban a francia sajtó, a *Franc-Tireur*, a *Figaro*, a *Demain*, a *L'Express* és a *Les Temps Modernes* megnyilatkozásait részletezve.¹²

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön következő nagyobb szabású kezdeményezésére 1957. szeptember 9-én került sor. Ignó Pál táviratot intézett az Egyesült Nemzetek Szövetsége közgyűlésének elnökéhez, amelyben támogatását kérte „*a magyar nép jogainak és szabadságának visszaállításához*”.¹³ Egyidejűleg a szövetség megszervezi, hogy az íróársadalom képviselői is küldjenek táviratot a „magyar ügy” tárgyalását vezető elnökhöz, hogy „*tegyen meg mindent a Magyarországon bebörtönzött írók szabadságának visszanyeréséért*”. Többek között táviratot küldött Yasanuri Kawabata Japánból, Sophia Wadie Indiából, John Steinbeck, John Dos Passos, Elmer Rice, Ralph Waldo Ellison az Egyesült Államokból, André Chamson Franciaországból, Stephen Spender Angliából, Alberto Moravia Olaszországból.¹⁴ (A Japán és indiai írók aláírásai minden bizonynyal összefüggésbe hozhatók Pálóczi-Horváth György távol-keleti útjával, aki 1957 nyarán a PEN Tokióban tartott kongresszusán tájékoztatta a résztvevőket Déryék sorsáról.¹⁵ Ugyanakkor járt Indiában a szövetség elnöke, Ignó Pál, és sikerült elérnie, hogy ez ügyben Nehru is fogadjon.)¹⁶

Szeptember utolsó hetében – a freiburgi egyetem filozófiai tanszékét vezető Szilasi Vilmosnak, Déry rokonának közvetítésével – nyugtalanító hírek érkeznek Budapestről. Ezek Déry Tibor „és társai” titkosnak tervezett peréről és kilátásba helyezett halálbüntetéséről szólnak. Anglia haladó közvéleménye megmozdul. Szeptember 25-én Jo Grimond, a Liberális Párt vezetője sajtóértekezletet tart, amelyen e híreket a világ elé tárja.

Az angol sajtó nemcsak beszámol az eseményről: a *Times*, a *New Chronicle*, a *Daily*

Telegraph, a *Manchester Guardian* külön kommentároiban is állást foglal.¹⁷ Ez utóbbiban a sajtótájékoztatóról szóló beszámolója mellett az orosz származású Victor Zorza ismerteti Déry életútját.¹⁸

Szeptember 25-én a szövetség nevében Cs. Szabó László felhívást intéz hat világhírű angol íróhoz: küldjenek táviratot Münnich Ferenc belügyminiszternek, amelyben kéri a titkos per tárgyalásáról szóló hírek tisztázását. T. S. Eliot és Bertrand Russell vállalta, hogy a táviratot elküldi.¹⁹ (T. S. Eliot lépésének mérlegelésekor jelezniük kell: a költő addig semmi ilyen politikai jellegű lépésre sem vállalkozott.)

Szeptember 26-án a londoni magyar követség cáfolja az elterjedt híreket. Jo Grimond s vele együtt Victor Zorza viszont ezzel kapcsolatos kétségeit hangoztatja a *Manchester Guardian*ban.²⁰ A lap szeptember 28-i száma Szilasi Vilmosnéra, Déry unokahúgára és egy névtelen levélre hivatkozva immár harmadszor tér vissza a hírre, s a per valószínű időpontját is közli.²¹ A névtelen és Belgrádban postázott levelet érdemes szó szerint is idézni: „*Kedves Barátaim, Déry nagyon beteg, és október 3-án fogják operálni. Szerinte és orvosai szerint ügye a legkomolyabb természetű. Ha úgy hiszik, hogy szükséges és hasznos, tájékoztatásuk erről más rokonait, és különösen azokat, akiket érdekel a sorsa. Sietve írok, őszinte hívük...*” E levelet – Böbe, Déry felesége kérésére – Réz Pál adta titokban postára, amikor egy al-dunai hajóút alkalmából kikötöttek Belgrádban. Úgy emlékszik, az író kedvenc kutyájának, Nikinek a nevét írta a levél alá.

A Déry perét levezető bíró utólagos nyilatkozata bizonyítja: a halálos ítélet tervére vonatkozó hírek nem voltak légből kapottak.²²

Am hiába jöttek október folyamán az új tiltakozások, köztük Jo Grimondnak az a követelése, hogy a tárgyalást tegyék nemzetközileg nyilvánossá.²³ Ez az akció és a hozzá csatlakozó más francia és olasz állásfoglalások már nem vezettek eredményre.²⁴ A nyilvánosság kizárásával megtartott per november 13-án kihirdetett ítélete szerint Déryt „*az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése miatt*” kilencévi börtönbüntetésre ítélték. (Társaira: Hágy Gyulára hat, Zelk Zoltánra három, Tardos Tiborra másfél év börtönbüntetést szabtak.)²⁵ Az író ekkor hatvanhárom éves.

A Nyugat ekkor már nem volt igazán érdekelt a „magyar ügyben”: jobban foglalkoztatták a közel-keleti, indiai, dél-afrikai vagy az algériai változások, mint a szovjet befolyási övezet. Az angol sajtó nagyobbik része, így a nagy múltú *Daily Telegraph* csupán híryanagban tudósított Déryék sorsáról,²⁶ s Jo Grimond szeptember végi tiltakozásairól is csak a londoni magyar nagykövetség hivatalos nyilatkozatához kapcsolódva emlékezett meg.²⁷ Nem különbözik hűvös tárgyilagosságával a dinamikusabban szerkesztett *The Observer* című liberális hetilap sem, amely ugyan a belső munkatárs, Lederer Lajos tollából rövid belső kommentárt közöl a szeptember-októberi tiltakozásokról – s ebben ő is felveti a nyilvános tárgyalás, illetve a kegyelem gondolatát²⁸ –, de a már meghozott ítélettel kapcsolatban szerkesztői tartózkodnak az állásfoglalástól.²⁹

A harcot Déryék sorsának megváltoztatásáért azonban mindennek ellenére is folytatni kellett, különösen az ítélethozatal után. A Magyar Írók Szövetsége nyilatkozatában „*a világ közvéleményéhez és a világ íróihoz fordul, azokhoz, akik eddig is mindent megtettek fogoly magyar író társaik érdekében, azzal a kéréssel, hogy erőfeszítéseiket kiszabadításukra fokozzák*”.³⁰

Ez utóbbi feladathoz a szövetség londoni központja tevékeny segítőtársra talált a Párizsban szerveződött Déry-bizottságban.

Comité Déry (Párizs)

A „comité”-ről először a Magyar Írók Szövetsége Külföldön november 22-i ülésén esik szó, ahol felvetődik egy Déry-album kiadásának a gondolata is.³¹ Az író érdekében kifejtett tevékenységük olyan credményes, hogy a következő vezetőségi ülés december 20-án kénytelen elismerni: „*az írók Párizsban aktívabbak, mint Angliában*”. (Londonban egyébként Déry ügyével Cs. Szabó László foglalkozott.) S éppen ezért az ülés azt ajánlja, hogy „*a párizsiak próbálják ezt a kérdést önállóan megoldani*”.

Mikor jött létre e bizottság? Április 22-én, amikor a New York-i *The Nation* cikket és kommentárt kér Gara Lászlótól, a magyar irodalom ismert tolmácsolójától,³² vagy október 3-án, amikor Albert Camus titkárnője levelet írt – ugyancsak Garának, jelezve, hogy kérésére Camus kész tiltakozást közzétenni Déry perével kapcsolatban?³³ Ez ügyben nem állnak jegyzőkönyvek rendelkezésünkre.

Méray Tibor visszacsmlékezései szerint³⁴ a Déry-bizottság már 1957 közepén eredményesen működött, méghozzá sajátos munkamegosztásban. A tekintélyt Fejtő Ferenc biztosította, aki kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett, Méray feladata a magyar sajtó figyelése volt, a letartóztatottakra és bebörtönzöttekre vonatkozó adatok összesítése, Gara László a közvetítéssel, a szervezéssel foglalkozott.

E nagyrészt spontánul létrejött munkamegosztás már csak azért is eredményes lehetett, mert a már említett „Congress” – Congrès pour la Liberté de la Culture néven – eredetileg itt, Párizsban alakult meg még az ötvenes évek elején. Alapítói: Ignazio Silone, Albert Camus, Stephen Spender s mindenekelőtt Arthur Koestler, olyan baloldali írók voltak, akik felháborodtak az eszme keleti, despotikus gyakorlatán, s a szellem fegyverével kívántak küzdeni a Szovjetunió ellen. A Congrès-nek ezért a magyar 1956 csattanós érvet jelentett, s ennek következtében tagjai messzemenően kiálltak mellette – és természetesen a forradalom üldözöttjei mellett is. (Ekkor még nem volt ismeretes, hogy a nemes indítékok megvalósításán munkálkodó szervezetet nem magánalapítványok, hanem a CIA pénzeli.)³⁵

A franciaországi magyarok már október 23. előtt tájékoztatták a francia szellemi életet a hazai társadalmi erjedésről. A MAGYAR ÍRÓK FÜGGETLEN KÖZTÁRSASÁGA címmel Fejtő Ferenc 1956 szeptemberében hosszabb tanulmányt írt a Maurice Nadeau szerkesztette *Les Lettres Nouvelles* számára, amely épp a forradalom leverésének napjaiban hagyta el a sajtót.³⁶ (Ugyanitt jelent meg Déry SZERELEM című elbeszélése is.) S legalább ilyen, ha nem nagyobb jelentősége volt a *Les Temps Modernes* több mint ezeroldalas, 1957 januárjában megjelenő „magyar számának” – a főszerkesztő, Jean-Paul Sartre SZTÁLIN FANTOMJA című tanulmányával és a forradalom előkészítését bemutató gazdag irodalmi és publicisztikai dokumentációval, amelyet Fejtő Ferenc történelmi elemzése vezetett be.³⁷ (A dokumentumok közt ismét Déry egy elbeszélését, A TÉGLAFAL MÖGÖTT címűt közölve s egy részletet Révai József dörgedelmeiből a FELELET „hibái” ellen.)³⁸ – S ne hagyjuk említetlenül Fejtő harmadik kezdeményezését sem, czúttal az *Esprit* című katolikus folyóirat decemberi számában, ahol a főszerkesztő, Jean-Marie Domenach közreműködésével BUDAPEST LÁNGJAI címmel közölt összeállítást a forrongó Közép-Európáról.³⁹ – Rendkívül aktív a bizottság másik tagja, Méray Tibor is. Már röviddel Párizsba érkezése után cikket ír a *Le Monde*-ba Déryről és letartóztatásáról,⁴⁰ s a *L'Express* című hetilap hasábjain hosszabb elbeszélésben eleveníti fel az ötvenes évek elcjét Budapest egy hivatalában és annak pártéletében.⁴¹ (Londonban ugyanakkor a már régebben kinn élő Mikes György hasonló jellegű kötete jelent meg.)⁴²

A párizsi Déry-bizottság viszonylag gyorsan létrejött, s nem kevesebb, mint hatvan francia író tudott maga mögé sorakoztatni, köztük olyanokat, mint André Frénaud, François Mauriac, Maurice Nadeau, Jean Rousselot, Claude Roy, Armand Salacrou; azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy olyan tekintélyes személyiségek tartoztak elnökségébe, mint Jean Cassou, a Musée de l'Art Moderne igazgatója és Jean-Marie Domenach. A bizottság mozgékony titkára Louis de Villefosse nyugalmazott tengerésztiszt volt, aki a tollat is jól forgatta: háborús naplója mellett főként az 1954-es magyarországi látogatásáról készült útirajza érdemel figyelmet. Segítőkészségét, tenni akarását a jóvátétel, önbírálat szándéka is motiválta, hisz utólag rájött, hogy 1954-ben félrevezették; továbbá az is, hogy 1956-os állásfoglalásai miatt szembekerült Aragonnal, illetve az általa vezetett írószövetséggel.

A Congrès, illetve a Déry-bizottság nemcsak szellemileg, tiltakozásaival támogatta a börtönbe vetetteket, hanem anyagiakban is segíteni igyekezett rajtuk, illetve hozzátartozóikon. Camus neve alatt – az IKKÁ-n keresztül – a segélycsomagok százait juttatta el címekre. Sajtókampányt szerveztek, amely a Déryék elítélését megelőző, majd az azt követő tiltakozást ismertette, s amelynek során a szerkesztőségek egész sora – így például a *L'Esprit*, a *Franc-Tireur*, a *Les Temps Modernes* – küldött közvetlenül is táviratot a magyar kormánynak.⁴³ Külön kell szólnunk három Nobel-díjas író: Albert Camus, François Mauriac és Roger Martin du Gard hasonló állásfoglalásáról.⁴⁴ (Előzőleg Camus a *Demain* című lapnak adott interjújában is a forradalom és Déry mellé állt.)⁴⁵ – Louis de Villefosse szervezőmunkáját dicséri az az Albert Camus, T. S. Eliot, Karl Jaspers és Ignazio Silone által közösen aláírt és Kádár Jánosnak címzett levél, amelyben megrendülésük kifejezésén túlmenően kéri az elítéltek családjai számára postázott küldemények engedélyezését.⁴⁶ – Sok szó esik ez idő tájt Louis Aragonról és az általa főszerkesztett *Les Lettres Françaises* 1957. október 17-i számának félrevezető közleményéről, amely azt állította, hogy „Déry Tibort nem állíthatják bíróság elé anélkül, hogy erről a perről mi ne szereznénk tudomást. Bizonyos módszerek ideje ugyanis mindörökké lejárt”. Annak ellenére, hogy az események rácaffoltak erre az állításra, Aragon, illetve az általa vezetett írószövetség, a C. N. E. (Comité National des Écrivains) elzárkózott az elítéltekkel kapcsolatos intervenciótól.⁴⁷

A börtönben ülők és személy szerint Déry melletti kiállás szép példája a *Les Temps Modernes* 1957. júniusi száma, amely közli az író 1955-ben közzétett életrajzát és az ellene indított magyarországi sajtóhadjárat egyik kihívó írását.⁴⁸ (A lap novemberi számára, amely a londoni írószövetség SZABADSÁGOT DÉRY TIBORNAK című felhívását közli, Méray Tibor A MAGYAR FELKELÉS ÉS NAGY IMRE DRÁMÁJA című írása miatt is érdemes figyelnünk.⁴⁹ Jelzi: már készült az Aczél Tamással közösen közzétett riportkötet, a TISZTÍTÓ VIHAR.)⁵⁰

Minden bizonnyal a Déry-bizottság tevékenységével hozható összefüggésbe az is, hogy a Nemzetközi PEN Club francia szekciója 1957 tavaszán Nobel-díjra terjesztette fel Déryt NIKI című kisregénye alapján.⁵¹ A javaslatnak ugyan csak gesztusértéke volt, ám kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy a párizsi sajtó, így a *L'Express* is, személyesebben és közvetlenül foglalkozott a per előtt és után az író sorsával.⁵²

A teljesség kedvéért itt említjük meg a Déry-bizottságnak azt az akcióját, amelynek során lefordíttatta és öt nyelven kiadatta a budapesti *Irodalmi Újság* nevezetes november 2-i számát – oly módon, hogy az a Congrès folyóiratainak, a *Preuves*-nek, az *Encounter*-nek, a *Der Monat*-nak, a *Tempo Presente*-nek és a spanyol *Quadernos*-nak a mellékleteként jelent meg.

Változások 1959-ben

1959 májusában aggasztó hírek érkeztek arról, hogy Déry Tibort a budapesti gyűjtő-fogházból a korábinál sokkal mostohább márianosztrai fegyintézetbe vitték, s hogy ennek következtében az író egészségi állapota is romlott.⁵³ A megdöbbenés eredménye a *Figaro* június 9-i számában megjelent vezércikk, amely Déry Tibor sorsán keresztül kérdőjelezi meg Hruscsov békedíjjal való kitüntetését.⁵⁴ Itt hívnánk fel a figyelmet az akkor még csak informálisan működő londoni Déry Committee eredményes közbelépésére is, amely – Faludy György szóbeli visszaemlékezése szerint – a Moszkvába látogató munkáspárti képviselő, Hugh Gaitskell segítségével érte el célját: az írot utóbb Márianosztráról a váci fegyházba szállították.⁵⁵

1959 nyarán a párizsi bizottságnak is felgyorsult a tevékenysége. Jean Cassou levelet intézett Münnich Ferenc belügyminiszterhez, amelyben kegyelmet kér az elítélteknek. Érve elég gyakorlatias: „*Déry szabadon bocsátása olyan gesztus lenne, amely hatalmas visszhangra találna Franciaországban.*” Az előzetes visszhang mindenesetre már közvetlenül a szöveg megfogalmazása nyomán is létrejött – hiszen Cassou-n kívül a levelet nem kevesebb, mint kilencvenkilenc francia író írta alá, köztük Tristan Tzara és a magyar származású Vercors.⁵⁶

Ez idő tájt jelenik meg TITOKBAN ELTEMESSÉK DÉRYT? címmel Louis de Villefosse cikke is a *Le Monde*-ban, amely Cassou levelénél keményebb hangot ütve meg fejezi ki Márianosztrával kapcsolatos aggodalmait: „*Megengedi-e a civilizált világ, hogy ez a gyálázatos állapot tartósodjék, és Petőfi meg Liszt országában rács mögé zárják az irodalmat? Mitután Nagyot a sötétben megölték, titokban eltemessék Déryt?*”⁵⁷

Erre az időre esik a párizsi Déry-bizottság vitája a PEN Clubok Frankfurtban ülésező kongresszusával, amely vissza kívánta venni soraiba a korábban felfüggesztett magyar szekciót.⁵⁸ A Jean Cassou által jegyzett írásos üzenet⁵⁹ és Pálóczi-Horváth György felszólalása,⁶⁰ illetve az André Chamson, Alberto Moravia, Erich Kästner és David Carver sürgönye ellenére,⁶¹ amely a visszavételt a bebörtönzöttek szabadrálbra helyezéséhez kötötte volna – a kongresszus engedett a budapesti küldött, Gereblyés László ígéreteinek, amelyek kétes fedezetére még a kongresszus ideje alatt fény derült. A kongresszus táviratára ugyanis, amely az elítéltek kegyelmére vonatkozó kívánságot fogalmazta meg, Kádár János megbízásából elutasítólag válaszoltak.⁶² Az „üzenet” mély felháborodást váltott ugyan ki a francia és angol sajtóban,⁶³ de már késő volt, hiába kérték egyesek a magyar PEN-központ újabb felfüggesztését.⁶⁴ A frankfurti kongresszus eredménytelen kezdeményezéséhez kapcsolódik Jörgen Schleiman DÉRY TIBOR ÉS A TÖRTÉNELMI IGAZSÁG című cikke:⁶⁵ ez annak a táviratnak az emlékét idézi, amelyet 1925-ben Albert Einstein, Henri Barbusse, Käthe Kollwitz, Erwin Piscator és George Gross intézett a magyar kormányhoz – Rákosi Mátvás halálbüntetése ellen, s amely akkor eredménnyel járt. (Tegyük hozzá, hogy a PEN-ben kialakult vita hullámai az *Encounter* hasábjait is elérték. David Carver olvasói leveléhez csatlakozva ez alkalommal Stephen Spender, a lap szerkesztője is mély együttérzéssel szól az idős Déry rabságáról és nehéz helyzetéről.)⁶⁶

A bebörtönzött magyar írókról POUR TIBOR DÉRY ET LES 24 INTELLECTUELS HONGROIS EN PRISON címmel megjelentetett „fehér könyv”-et németül is kiadták. A Jean Cassou által bevezetett kétívnyi füzet pontos felsorolásokban rögzíti a szabadságukat veszítették lexikális adatait, elítélésük dokumentumait és a fogva tartásuk elleni nemzetközi tiltakozás megnyilatkozásait. Érdemes felhívunk a figyelmet Bertrand Russell, Salvador de Madariaga, Stephen Spender és Jean-Paul Sartre, illetve Alberto

Moravia, Vasco Pratolini, Elio Vittorini, Carlo Levi és G. Einaudi leveleire, távirataira. Külön érdekessége a kötetnek a lengyel Adam Wazyk QUI TACENT CLAMANT című, Déryt említő versének és Roger Martin du Gard egy meg nem nevezett magyar íróhoz intézett levelének újraközlése: Martin du Gard megindokolja, hogy szokásától eltérően miért lépett fel nyilvánosan Déry érdekében.⁶⁷ A füzet irodalmi része az író műveinek francia kritikái visszhangjából válogat, s a BARÁTAIM kezdetű rádióüzenetét szembeesíti a *Magyarország* című hetilap azt meghamisító kommentárjával.⁶⁸

A párizsi központú Congrès-nak volt egy nyugat-berlini fiókjá is, s Déry és társai elítélését követően ez is hallatta a hangját; a tiltakozást Heinrich Böll, Kasimir Edschmid, Erhart Kästner, Herman Kesten, Wolfgang Koeppen, Hans Weiner Richter és mások írták alá.⁶⁹ – Itt említjük meg, hogy 1960 elején formálisan is megalakult a londoni Déry-bizottság. Tagjai között szerepelt Basil Davidson újságíró, Hamish Hamilton könyvkiadó, Edward Hayms, az író angol fordítója, Mervyn Jones kritikus, Benn Levy színműíró, Doris Lessing, Philip Toynbee, Angus Wilson, Wayland Young, titkára pedig Elizabeth Young volt. A magyar hatóságokhoz címzett állásfoglalásában a bizottság kifejezte azt a reményét, „*hogy március 15. és április 4. közelgő évfordulói meg-hozzák a fogva tartott magyar írók kiszabadulását*”.⁷⁰

Ez volt a „legsikeresebb” petíció. Nincs semmi irónia ebben a jelzőben. Nyilvánvaló, hogy Déry büntetésének elengedésében számos bel- és külpolitikai megfontolás játszott közre, de előkészítésében és kiérlelésében minden bizonnyal számottevő szerepe volt az emigráció szervezeteinek és kezdeményezéseinek.

Az 1960. április elsején szabaduló írók és sorstársait a világhírű J. B. Priestley üdvözlő DÉRY TIBOR ÉS AZ ÍRÓI SZABADSÁG című emelkedett hangvételű cikkében.⁷¹

Az idevezető út számbavételénél nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a szervezett kezdeményezések mellett eléggé erős volt a Déry és társai érdekében kifejtett spontán „nyomás” is. Az írók letartóztatásáról a német sajtó, így a hamburgi *Die Welt* minden szervezés nélkül adott hírt,⁷² hamarosan kiegészítve értesüléseit François Bondy tartalmas kommentárjával⁷³ (aki 1956 októberében személyesen is járt Budapesten).⁷⁴ A *Neue Zürcher Zeitung*⁷⁵ korábban is frissen tudósított a magyar írók politikai forrongásairól.⁷⁶ A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* számára a később rendezőként ismertté vált fiatal Nagel Iván írt tanulmányértékű esszét, amelynek középpontjában már Déry irodalmi munkássága áll.⁷⁷

S szólunk kell a tetteikkel tiltakozókról is: a lengyel Adam Wazykról és négy társáról, akik 1957 novemberében kiléptek a Lengyel Munkáspártból; a kommunista pártból szintén kilépő Howard Fastról, aki nyílt levélben tette fel a kérdést a szovjet íróknak: miért hallgatnak?⁷⁸ Vasco Pratoliniról, aki 1957 decemberében METELLO című regényének magyar kiadását csak abban az esetben engedélyezte volna, ha közlik benne a Déry Tiborhoz címzett utólagos ajánlást; John Steinbeckről, aki 1958 elején betiltotta műveinek magyarországi kiadását; Arthur Millerről, aki a per után ugyanígy nem engedélyezte színdarabjai budapesti bemutatását;⁷⁹ Franz Theodor Csokorról, aki művének előadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy honoráriumát Déry Tibor és Háy Gyula hozzátartozói kapják kézhez.⁸⁰

Végül nem feledkezhetünk meg Mészáros Istvánról, Lukács György egykori tanítványáról, aki az emigrációban a torinói egyetemen oktatott, s olasz földön igen sokat tett Déry érdekében. Az Einaudi Kiadó számára lefordította a NIKI-t, s bizonyára része volt abban, hogy az *Avanti* 1957 februárjában három folytatásban közölte A TÉGALAFAL MÖGÖTT című elbeszélést;⁸¹ mint a tanulmányunk függelékében közreadott levél is

tanúsítja, kiterjedt szervezőmunkát is végzett. Legjelentősebb tettének e tekintetben a Firenzében megjelenő *Il Ponte* 1960. április–májusi összevont „magyar száma” körüli bábáskodást tartjuk, amely méltó párja a *Les Temps Modernes* 1957. januári számának,⁸² s amely szintén közzétesz egy Déry-elbeszélést, a kevésbé ismert TALÁLKOZÁS-t.⁸³

A művek mint a szabadulás hírnökei és előkészítői

Déry barátai mindent megtettek, hogy a nyugati közvélemény megnyerése céljából az író munkásságát is a lehető leghatékonyabban propagálják.

Déry művei jelen vannak a Magyar Írók Szövetsége Külföldön irodalmi estjein. Először 1957. november 4-én, a szovjet intervenció első évfordulójának angol nyelvű megemlékezésén, amelyet a szövetség a baloldali *The Statesman* és a Munkáspárt hetilapjával, a *Tribune*-nal közösen rendezett.⁸⁴ A szövetség 1959-ben előadás-sorozatot indított, amelynek május 28-i nyitó előadásán fő helyen szerepel Déry neve; de műsorra tűzték műveit a júniusra jelzett következő alkalommal is.⁸⁵ – A legjelentősebb megmozdulás e tekintetben kétségkívül az 1958. január 31-én megrendezett angol nyelvű Déry-est volt, amelynek a Nemzetközi PEN Club londoni székháza adott otthont. Az író életéről és műveiről Pálóczi-Horváth György tartott előadást, s elhangzott Gömöri György DÉRY ÉS AZ IEFJÚSÁG című személyes hangvételű vallomása is.⁸⁶

A NIKI-vel együtt rövidesen nyilvánosság elé kerültek Déry egyéb 1955-ös és 1956-os elbeszélései is: többek között a pártállamban kialakult és a magánéletet, sőt annak egyik legintimebb szféráját, a gyászt is eltorzító „protokoll” megjelenítő VIDÁM TEFMETÉS, amelynek szintén akad személyes vonatkozása. Hiszen az elbeszélésben megrajzolt haldokló férfi mintája még a bécsi emigrációból megismert barát, Gáspár Endre volt, s annak fiatal barátnője, akinek szeretete hatásosan ellenpontosza a „protokoll” lelketlen büvkörbe bonyolódott feleség alakját, Böbe, Déry későbbi felesége. De személyes kötődések vibrálnak A TÉGLAFAL MÖGÖTT vagy a TALÁLKOZÁS című novellában is. Nem is szólva a hatévi börtönbüntetése után hazatérő férj s a rá hűségesen váró feleség egymásra találását bemutató SZERELEM-ről, amelynek ötletét Déry ugyan szabaduló írotársától, Szász Bélától hallotta, de amelynek cselekménye kísérteties pontossággal ismétlődik meg utóbb saját sorsában.

1956–57 fordulóján a fordítások még csak elszórtan jelentek meg, inkább csak az „ügy”, a letartóztatásban lévő, illetve elítélt irodalmi rangjának és tetteinek illusztrálásaként. – Áttörésről a NIKI-t magában foglaló kötetek megjelenésétől beszélhetünk. Elsőként Gara László jelentkezett, 1957. szeptember végén, de jó két hónapba sem telt és a kisregény már olaszul is olvasható volt. 1958 áprilisában németül is megjelent, s ezzel egyidejűleg Londonban is hirdetik (immár kritikái ajánlásokkal).⁸⁷ Tegyük hozzá: ezt a franciából (Gara szövegéből) készült angol variációt az év októberében (New York-i kiadásban) már a tengerentúlon is árusítják. (S még ugyanebben az évben a párizsi Seuil és a torinói Einaudi egy-egy második kiadást is közzétett.) Valamennyiüket megelőzte a svéd kiadás (1956), majd követte a dán (1958), a finn (1959), a belga (1958), a lengyel (1959), a portugál (1961), a norvég (1962), a szerb (1963), a cseh (1965). A kisregény nem csökkenő népszerűségét bizonyítja, hogy a nyolcvanas évek közepén a *Frankfurter Rundschau* napi folytatásokban is újraközölte.

A NIKI-t méltató kritikák közt nemcsak az osztatlan elismerést kifejező mondatok miatt érdemes tallóznunk, hanem a befogadók sokféle nézetének és annak az érzékeltetésére, hogyan kísérlik meg elhelyezni Déry kötetét korábbi olvasmányaik rend-

szerében. Richard Curch például „*a horror, a félelem, az igazságtalanság és a vad erőszak*” e kis remekművét John Steinbeck EGEREK ÉS EMBEREK című regényéhez kapcsolja.⁸⁸ Arthur Koestler viszont egyenesen George Orwellnek a totális diktatúra szatíráját megrajzoló kötetével, az ÁLLATFARM-mal hozza összefüggésbe.⁸⁹ Norman MacKenzie, a *New Statesman* munkatársa azonban erősen vitatta ezt a közvetlen párhuzamot, mondván, az ÁLLATFARM-ban megjelenő durva és reménytelen kiszolgáltatottsággal szemben a NIKI-ben az egyre határozottabb formát öltő belső ellenállás motívumai a meghatározók.⁹⁰ David Paul, az *Observer* kritikusa a mű általánosabb vonatkozásaira figyel. Szerinte a NIKI szövegéből „*egy egész nép arcképe*” bontakozik ki, s elolvasását mintegy „*prelúdiúmként*” ajánlja Borisz Paszternak DOKTOR ZSIVAGÓ-jához.⁹¹ Frederic Morton a *New York Times Book Review*-ban az állat és az ember közti viszony „*pszichológiai realizmusából*” indul ki, s Déry művét Thomas Mann ÚR ÉS KUTYÁ-jával kapcsolja össze, kiemelve, hogy Déryben „*több a specifikum, a közvetlen és időszerű üzenet*”.⁹² (A további negyvenkét, túlnyomórészt az amerikai sajtóból származó ismertetés pusztán ténnyére csupán statisztikai háttérként hívjuk fel a figyelmet.)⁹³

A francia recenziók viszont – az összehasonlítgatások helyett – mintha jobban odafigyelnének magára a műre. Jean Blanzat például a *Le Figaro Littéraire*-ben elsősorban Niki magatartására, viselkedésére, reflexeire helyezi a hangsúlyt: gazdájához fűződő kapcsolatának részleteire, s azok alapján még egyfajta „*kutya*”-erkölcsiség körvonalait is megrajzolja.⁹⁴ Ezzel szemben André Fontaine a *Le Monde*-ban a történet társadalmi hátterét elemzi: Niki sorsán túlmenően Ancsa János kálváriájáról és arról a csalódásról is hangsúlyosan szól, amit számára a szocializmus eszméivel való visszaélés jelentett.⁹⁵ Janc Albert-Hesse-nek az egykori ellenállás lapjában, a *Franc-Tireur*-ben megjelent esszéje mély átéléssel ír a mű megformálásának művészi eszközeiről, hogy azok nyomán ő is csatlakozzon a Nobel-díjra ajánlók sorához: „*A történet csodálatra méltó: drámai ereje s részleteinek költőisége a természethez, az állati lét finom megfigyeléseinek a bensőségéhez, illetve az emberi szív és szellem elemző mozzanataihoz kapcsolódik. S mindez: a szájalom, az irónia és a keserűség egyfajta súlyos, de kiegyensúlyozott nyugalomával sodródik előttünk*.”⁹⁶ (Ha a Nobel-díjat nem is, de a külföldi irodalmi alkotások számára megítélhető legrangosabb francia elismerést, a Halperin–Kaminsky-díjat 1957. november 26-án meg is kapta Déry, illetve a fordító.)⁹⁷

Dolgozatunknak nem lehet célja a teljesség. Így csak megemlítjük a több mint hatvántétnyi német visszhangot, amelyet a Fischer Kiadó sajtószolgálat gyűjtött össze, s amelyben többek között Kurt Ihlenfeld, Hermann Lenz, Wolf Jobst Siedler írásai szerepelnek, vagy az olasz közléseket, amelyeknek legbecesebb darabja Cesare Cases tanulmányértékű elemzése.⁹⁸

A NIKI utóéletéhez tartozik az a vita is, amelyet Ignotus Pál és Nagel Iván folytatott a *Der Monat* 1958-as évfolyamában. Ignotus Pál, aki a harmincas években még mint a *Szép Szó* szerkesztője ismerte meg Déryt, az eredetileg az *Encounter*-ben megjelent cikkében⁹⁹ olyan pályaképet rajzol a NIKI elé, amelyben a korábbi évek csupán az „előkészület” időszakaként szerepelnek: A BEFEJEZETLEN MONDAT, mint a munkássággal kapcsolatos hangulatok visszatükrözése, az 1945 utáni művek pedig mint a szocializmus eszméitől megtévesztett alkotó útkeresései. Nagel felháborodottan utasította vissza ezt a *Der Monat*-ban is újraközölt koncepciót.¹⁰⁰ A szerkesztőséghez eljuttatott vitacikkében, miként azt korábban a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban már kifejtette,¹⁰¹ A BEFEJEZETLEN MONDAT-ot európai rangú alkotásnak tartja, s megbecsüléssel és csodálattól szól a Budapest ostromáról írt és az 1945 utáni évek elbeszéléseiről, az ALVI-

LÁGI JÁTÉKOK (1946), illetve a JÓKEDV ÉS BUZGALOM (1948) művészetéről – amelynek német tolmácsolásán ekkor már javában dolgozott.¹⁰²

Nem kétséges, hogy kinek van igaza. Ám Déry műveinek további nyugati befogadása – legalábbis átmenetileg – mintha Ignostust igazolta volna. A háború utáni novel-láknak, pontosabban: a hírvivőként előrebocsátott AZ ÓRIÁS-nak (DER RIESE¹⁰³ – megjelenését az *Irodalmi Újság* már 1958 májusában ígéri)¹⁰⁴ jóformán semmi visszhangja nem támadt német nyelvterületen.¹⁰⁵ A néhány hónappal később megjelent francia kötet viszont,¹⁰⁶ amely DRÔLE D'ENTERREMENT címmel gyűjtötte egybe az „ötvenhatos” írásokat,¹⁰⁷ tisztességteljes sajtóvisszhangot mondhat magáénak. Robert Kemp a *Nouvelles Littéraires*-ben Prosper Mérimée novelláinak tömörségével és kifejezőerejével hozza kapcsolatba,¹⁰⁸ szerzőjét pedig Kléber Haedens, a *Paris Presse* kritikusa egyenesen „budapesti Csehovnak” nevezi.¹⁰⁹ Ne hagyjuk említetlenül Jean Rousselot méltatását sem, aki a VIDÁM TEMETÉS-ből jó érzékkel fejt fel a társadalom sztálinista strukturáltságának magatartásformáit és kényszereit, de nem maradnak közömbösek számára a mű idilli elemei sem.¹¹⁰

A mérleget megvonva – amelybe beletartozik Nagel Iván 1959 végén megjelent kötete, a DIE PORTUGIESISCHE KÖNIGSTOCHTER¹¹¹ és a kiadó által jól megszervezett sajtóvisszhang is, Barbara Bondy,¹¹² Franz Theodor Csokor, Geno Hartlaub, Rudolf Hartung, Jobst Siedler írásaival¹¹³ –, józan arányérzékkel azért látnunk kell, hogy a nyugati kritika megnyilatkozásai mögött főleg politikai motívumok álltak, s az elismerés elsősorban a börtönbe zárt íróknak szólt. Bár kétségtelen, hogy ezt csak a nemzetközi mezőnyben is helytálló teljesítményre hivatkozva lehetett elérni. S az sem tagadható, hogy e politikai hátszéllel létrejött sikersorozat is meglehetősen ritka, ha nem egyedülálló, a magyar irodalom addigi történetében.

Szabó Zoltán kezdeményezésére a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1959 közepén bejelentette, hogy a hajdani Erdélyi Szépmíves Céh mintájára – és a Congress for Cultural Freedom támogatásával – Magyar Könyves Céh elnevezéssel kiadót alapít, s annak sorozatát Déry forradalom előtti novelláival nyitja.¹¹⁴ A kötet összeállítására Mészáros István kapott megbízást, aki 1958-tól, olaszul közzétett könyvének (AZ ÉRTELMISÉG FORRADALMA MAGYARORSZÁGON)¹¹⁵ megjelenése után közvetlenül is bekapcsolódott a Szövetség munkájába. Déry – a FELELET-ről kezdeményezett rossz emlékü vita kapcsán – már ebben a kötetben is külön fejezetet kapott,¹¹⁶ s Mészáros még az évben hozzálát írói és emberi portréjának összefoglaló megfogalmazásához, s tanulmányát a *Comunità* című képes folyóiratban hozta – gazdag illusztrációkkal – nyilvánosságra.¹¹⁷ Ettől már csak egy lépés a VIDÁM TEMETÉS (mert a munka ezen a címen jelent meg) értő, esszéértékű utószavához, amely az olasz előzmény rövidítéséből és kibővítéséből áll.¹¹⁸ A Mészáros István szerkesztette kötet tartalma teljességre törő: az 1955–56-ban közzétett elbeszélések között azt a TALÁLKOZÁS címűt is újraközli, amely az író életében kimaradt itthoni válogatásaiból.¹¹⁹ A tipográfiailag és könyvművészetileg is jeles kiadvány – Ács László szuggesztív illusztrációival – 1960. március végén, április elején, Déry szabadulásának napjaiban hagyta el a sajtót, méltó befejezéseként az Írószövetség és a Déry-bizottságok eredményes együttműködésének.

Függelék

Levelek Szilasi Vilmoshoz

Szilasi Vilmos Déry anyai unokahúgának a férje volt, akihez egész életén át mély és felhőtlen barátság fűzte. – A húszas és harmincas években a Szilasi házaspár egyben az író mecénása is; anyagi támogatásuk biztosította azt a függetlenséget, amelyben Déry megírhatta *AZ ÁTUTAZÓ*, a *SZEMTŐL SZEMBE* és a *BEFEJEZETLEN MONDAT* című regényeit és számos rövidebb lélegzetű alkotását. Az író és Szilasiék kapcsolata 1945 után sem szakadt meg. Déry 1946-ban, 1947-ben, sőt 1956 őszén is megfordul brissagói otthonukban. Szilasi Vilmos, aki ekkor a freiburgi egyetemen vezeti Heidegger egykori tanszékét, a letartóztatást követően hiteles híreket közvetít Nyugatra.

Az alábbi levelek az írói hagyaték vegyes tartalmú levelezésének fondjában találhatóak. Valamennyi címzettje Szilasi Vilmos, és valamennyi 1957 szeptembere és novembere között, a Déryt fenyegető életveszély heteiben íródott. A címzett gondosan féltette őket, s feltehetően az író szabadulása után adta át Dérynek.

A kis gyűjtemény sajnos nem teljes: hiányoznak belőle azok a levelek, amelyeket Szilasi írt a válaszolóknak.

A levélírókról: Nagel Ivánról, François Bondyról, a *Prewes* szerkesztőjéről, Mészáros Istvánról és Cs. Szabó Lászlóról esett már szó a korábbiakban. Talán Cs. Szabó „főszerepét” kell annyiban magyaráznunk, hogy miért éppen ő volt az, aki a Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevében tartotta a kapcsolatot Szilasi Vilmossal. 1957 augusztusában–szeptemberében a szövetség vezetősége ugyanis csonkán működött, Pálóczi-Horváth György és Ignó Pál távol-keleti útja miatt az ügyvezetői tisztséget Szabó Zoltán látta el,¹²⁰ Faludy Györgyöt az *Irodalmi Újság* szerkesztése kötötte le – így maradt a Déry-ügy Cs. Szabó Lászlóra.

A levelek szövegét változtatás nélkül adjuk közre, csupán keltezésüket egységesítettük és emeltük ki a közlések elejére.

Frankfurt am Main, 1957. szeptember 19.

Kedves Professzor Úr,

Bondynak expressz írtam a *Prewes* párizsi címére. Ha Párizsban van, ezt azonnal megkapja. Ugyanakkor értesítettem Faludy Györgyöt is, az *Irodalmi Újság* szerkesztőjét, hogy ő esetleg a londoni Pen Club központtal léphessen érintkezésbe. Nem tudom, mi a helyes időpont egy akció számára: lehet, hogy ennek azonnali elindítása az ítéletet cnyhítené; lehet az is, hogy az ítélet meghozatala és a fellebbezés közötti idő volna a legalkalmasabb.

A magyar törvényszékek viszont annyira attól függően hozzák meg minden fontosabb perben ítéletüket, hogy a kormány mit kér tőlük, hogy valószínűleg egy azonnali akció, amely megmutatná, hogy egy esetleges súlyos ítélet nyugaton nem maradna észrevétlenül, kedvező értelemben befolyásolná a törvényszéki tárgyalást.

A legjobb talán, ha Ön ebben a kérdésben Bondyval direkt érintkezésbe lép (esetleg telefonon). Címe: *Prewes*, 23, rue de la Pépinière, Paris 8e; Tel. Europe 55-15. Remélhetőleg Párizsban van: a neki írott levél borítékján kértem, hogy távolléte esetében a levelet azonnal küldjék utána.

Tiszteletteljes üdvözléssel

Nagel Iván

Faludyt is megkértem, hogy vegye fel Bondyval a direkt összeköttetést, Bondyt pedig arra, hogy Önnel és a londoniakkal összeköttetésben próbálja megállapítani, mit és mikor kell tenni.

London, 1957. szeptember 30., hétfő reggel

Édes Vili!

Egyidejűleg sürgönyt is küldök válaszul a leveledre. Lederer talpig tisztességes ember, Koestler is, én is szavatolunk érte s több mint tíz éve az *Observer* belső munkatársa. Mellékelem a Comment-et, amelyet beszélgetések után írt. Az *Observer* tekintélyben a *Times*szal és *Manchester Guardiannal* vetekszik s „a legolvasottabb lap Moszkvában és Budapesten”. Nevedet semmi körülmények között sem árulja el a korrektségéről világhíres angol sajtó, de néhány nagyon megbízható és nagynevű újságírónak, valamint a BBC egyik angol vezetőjének s Grimondnak, a liberális párt vezérének el kellett árulnunk, mert az angol igazságszolgáltatáshoz szokott elmék pusztá becsületszavunkra elhitték ezt az egész igazságszolgáltatási rémregényt és lázálmot, de ahhoz mégis tudniok kellett, hogy nem valami kóbor újságíró vagy gyanús menekült a hírforrás. Légy tehát egészen nyugodt, neved titokban marad, mindnyájunknak ez érdeke, ha tovább akarunk verekedni Tiborért. Lehet, hogy az angol rádió mikrofon elé tudja állítani Grimondot, aki ma érkezik vissza Skóciából. Ő a harmadik legnagyobb angol párt vezére s hangja már egy kicsit Anglia hangja. Fejtő 25. óta riasztva van, szombaton beszéltem telefonon Párisal. A három magyar nyelvű rádióadás (BBC, Voice of America és Radio Free Europe) zárótűz alatt tartja Magyarországot, mind bemondták Eliot és Russell táviratát s hogy egy francia író javasolta: a Nobel-bizottság vegye föl idei jelöltjei közé Tibort. A párisi anyag ma érkezik ide s az *Irodalmi Újság* első oldalára kerül, amely összefoglalja az eddigi eseményeket. A lapból expressz küldök példányt. Ma este kerül nyomdába az első oldal, amelyet éppen a külföldi anyag miatt visszatartottunk.

Édes Vili, mindent megteszünk, ami emberileg lehetséges, fájdalom, ez nem sok a szörnyekkel szemben. De bízunk a csodában, mint utolsó pillanatig a bentszorult s fuldokló bányászok. Nevedet éppen azért tartjuk titokban, mert Te vagy az egyetlen igazi hírforrás, kérlek tehát, hogy folyton értesíts a legkisebb mozdulatról is Pesten, a többi a mi dolgunk.

Sürgönyöztünk Pálóczi-Horváthnak, aki még Ázsiában van, talán tud beszélni Nehruval. Tíz nap előtt fogadta Ignotus Pált, tehát nem lehetetlen, hogy a másik magyar író is bejut hozzá.

Telefonon mindennap elérsz reggel fél tízig és este tíztől.

Szeretettel ölel

Csé Laci

London, 1957. október 2., szerda

Kedves Vili,

Mellékelem a kivágot a *Manchester Guardian* mai számából és Grimond tegnapi rádióbeszédének sokszorosított másolatát. A beszéd tegnap késő délután hangzott el a BBC Európának szánt angol adásában, este fél kilenckor az én fordításomban beolvastuk Magyarországnak a fő adásban, fél tizenegy órai utolsó adásunkban megisméltük a felolvasást, késő este a Radio Free Europe is kivonatossan ismertette s tudtommal ma némi rövidítéssel leadja az egész szöveget. Ezzel a harc eljutott eddigi csúcspontjához. Megtörténik minden, hogy a Munkáspárt is magáévá tegye az ügyet, s esetleg Parlament elé vigye. Kérdés, hogy sikerül-e, az igyekezet megvan.

Neved sehol se szerepel s nem is fog. Ha Arthur Koestler vagy a *Manchester Guardian*

felhív (onnan egy asszony), nagyon kérlek, állj mindenben a rendelkezésükre. Ha gyanakodsz, kérd meg, hogy Te hívhasd vissza őket. A világért se fognak megsértődni, sőt természetesnek fogják találni, mert fájdalmasan tapasztaltak a „módszerek”-ben.

Bármit megtudsz, nagyon kérlek, nyomban értesítsél telefonon a megelőző levélben megadott reggeli vagy esti időpontokban.

Mindkettőtöket szeretettel ölel

Csé Laci

Párizs, 1957. október 3.

Igen tisztelt Szilasi professzor Úr,
megkaptam megrázó levelét és tartom a kapcsolatot valamennyi itteni és külföldi barátunkkal. Azon fáradozunk, hogy minél több, világszerte ismert írótól kapjunk nyilvános állásfoglalást, hogy a hatalom birtoklóira Budapesten nyomást gyakorolhasunk. Remélem, hogy Camus mellett François Mauriacot és Roger Martin du Gard-t, mindketten Nobel-díjasok, is meg tudjuk nyerni. A hír, amelyet hozzám eljuttatott, egyidejűleg a *Manchester Guardian*ban is megjelent. Mindenről, amit a magunk részéről megkísérlünk elérni – szívesen és folyamatosan tájékoztatni fogom, maradok baráti üdvözlettel az Ön igaz híve

François Bondy

A levél eredetije német.

London, 1957. október 4., péntek

Édes Vili,

Ma reggel kaptam meg a leveledet s egy órával ezelőtt a táviratot. Mindkettőt hálásan köszönöm. Déryné levelét visszamellékelem.

Tegnap óta a BBC-nek is volt bizalmas, hivatalos, de nem eléggé bizonyos értesülése az elhalasztásról s arról, hogy enyhített ítéletre készülnek. Változatlanul Te vagy az egyetlen megbízható s egyben legfontosabb hírforrás. Következésképpen a neved semmiképpen se fog kiszivárogni.

Sürgönyöd tartalmát bizalmasan közöltem a BBC közép-európai szolgálatának vezetőjével, tőle továbbmegy Grimondhoz, a Liberális Párt vezetőjéhez, aki külföldön van. Ma délután elárulom a tartalmát a *Manchester Guardian* egyik munkatársának, aki az ügyet a lapnál vezeti. Lederertől nem kell elnézést kérnem, mert egyáltalában nincs megsértve, sőt azt találja, hogy kedves voltál hozzá.

A következő fejleményekről kell még tudnod: az *Observer* s a *Manchester Guardian* szerkesztője s név szerint az egész szerkesztőségi gárda külön-külön táviratot intézett a kormányhoz Tibor érdekében. A Munkáspárt, amely most tartja évi tanácskozását Brightonban, a végrehajtó bizottság zárt ülése elé vitte a dolgot, de egyelőre bizalmasan kezeli. A londoni Interparlamentáris értekezlet indiai tagjai Budapesten át mentek haza, az *angolok* őket is megkérték táviratban, hogy lépjenek közbe s próbáljanak Tiborhoz férközni. Ignotus Pál, a Magyar Írószövetség Külföldön elnöke, aki két hét előtt kihallgatáson volt Nehrunál, útban hazafelé táviratozott neki s szintén közbelépésre kérte. Végül birtokomban van a hírhedt kommunista, sőt Kádár-barát társutas Bernal professzor hozzám intézett levele, amely szerint életveszély esetén hajlandó azonnal közbelépni.

Ma elküldtem az *Irodalmi Újság* okt. 1. számát, amely összefoglalja a kampány első szakaszát. Minthogy a lapból meglehetősen sok példány becsúszik Magyarországra (s az itteni követség is böngészi), az összefoglalásból kiderül, hogy tisztán *angol* mozgalomról van szó, amelyhez az emigráns írók éppen csak asszisztálnak.

Nagyon szépen köszönöm, hogy ismerteted leveledben a Franciaországban és Svájcban tett lépéseket. Igen hálás volnék, ha értesítenél a számottevő komoly közbe-lépésekről, mert okvetlenül szeretném az egész anyagot kéznél tartani egyelőre a fiókomban s később, ha jutunk valamire a hóhérokkal szemben, az Írószövetség lezárt aktatárában.

Mindkettőtöket ölel

Csé Laci

P. S. Ebben a pillanatban kaptam az értesülést Párisból, hogy körülbelül 20 francia író, a legnagyobb nevek, köztük öt akadémikus táviratozott Münnichnek, hogy bámulói D. T. írásainak s az embert maguk közé számítják.

London, 1957. október 13.

Édes Vili,

Nagyon szépen köszönöm október 10-én kelt leveledet. Mi is úgy érezzük, hogy a halálveszély elhárult Tibor feje felől. De nyugtával dicsérd a napot. Talán Auréltól¹²¹ is meg lehet tudni egyet-mást. Nagyon szépen kérek, értesítsél ezentúl is minden hírről.

Az Írószövetség a forradalom évfordulóján a baloldali *New Statesman*nel és *Tribune*-nal (Bevan¹²² lapjával) karöltve tart ünnepséget, amelyre valószínűleg Sartre-t is meg tudja nyerni. Mindezek a kapcsolatok nagyon hasznosak Tibor és a többi bebörtönzöttek szempontjából. Az Írószövetség megegyezett a Radio Free Europe-pal egy negyvenöt perces irodalmi műsorban; a felavató, első műsorban van egy párisi tudósítás Tibor kisregényének franciaországi sikeréről, mindarról, amit a szerzőjéről írtak s arról az ajánlatról, hogy a svédek Nobel-díjra jelölhetnék. Azt hiszem, ez sem fog elhangzani egészen hatástalanul.

Holnap vagy holnapután bemegyek az *Irodalmi Újság* szerkesztőségébe s megrendelem neked a lapot. Nyilván rajta van, hogy ki a svájci begyűjtő.

Nagyon remélem, hogy Aurélék még itt érnek Benneteket. A könyvéről szóló előadásom a *Látóhatár* forradalmi-jubileumi számában jelenik meg október végén. Majd küldök belőle példányt.

Sok szeretettel ölel Mindkettőtöket

Csé Laci

London, 1957. október 30., szerda

Kedves Vili,

Mellékelem a lapkivágatokat a sürgönyöd óta megjelent angol lapokból. Az Írószövetség nyomban nyilatkozatot adott ki – a *Manchester Guardian* meg is említi –, egyébként azonban ezúttal is a háttérbe húzódott. Grimond, a liberális párt vezére megint a gátra ugrott, ma is felhívott s megkérdezte, tehet-e még valamit? Azonkívül adományt utalt át a Szövetségnek, hogy küldjünk csomagokat az elfogott vagy nélkülöző írók hozzátartozóinak. E csomagküldés már folyik szerény költségvetésünk terhére.

A *Times*hoz intézett nyílt levél aláírói közül talán nem ismeresz egy-két nevet. Együttvéve az angol irodalom díszét képviselik három nemzedékből. Mikor a BBC-ben meglátták a névsort az angolok, azt mondták, hogy most már csak úgy lehet még följebb menni, ha Erzsébet királynő maga ír Kádárnak. A mozgósításban oroszlánrésze van Tibor egykori berlini barátjának, Arthur Koestlernek.

Az írók mellékelte két nyílt levelén kívül a következő sürgönyök mentek Kádárnak:

1.) Gaitskell,¹²³ a munkáspárt vezérétől és két munkáspárti képviselőtől, utóbbi ketőnek a nevét megtalálod az *Observer* kivágatában.

2.) A Szocialista Internacionálétól (nagyon kemény hangú) a világ szocialistáinak a nevében.

3.) Az angol újságírók szakszervezetétől.

4.) Az angol újságíró-szövetségtől.

Spender és Madariaga nyílt levelét okt. 27-én, a tizennégy író nyílt levelét október 29-én, Gaitskell s a két munkáspárti képviselő sürgönyét október 27-én; a Sz. Internacionálé s a két újságíró szervezet sürgönyét október 28-án a BBC minden magyar adása s a müncheni Radio Free Europe hírszolgálat is tudatta a magyar hallgatókkal s a – hatóságokkal.

Szeretettel ölel

Csé Laci

London, 1957. november 2.

Kedves Vili,

Legutóbbi levelem óta még huszonnégy munkáspárti képviselő küldött tiltakozást Kádárnak, az erről szóló hírt mellékelem. Azonkívül mellékelem a *Times* híradását két Nobel-díjas francia író sürgönyéről. Ez a hír távolról sem teljes. A francia tiltakozás teljes listája így fest:

Három Nobel-díjas író: Mauriac, Camus és Roger Martin du Gard,

Sartre és az egészhez *Temps Modernes* szerkesztősége,

Lettres Nouvelles szerkesztősége,

Esprit szerkesztősége,

France Observateur szerkesztősége,

Union des écrivains pour la vérité.

Tudomásunk szerint Nenni¹²⁴ a római magyar követségen jelentette be tiltakozását.

November 4-én tartja a Magyar Írószövetség Külföldön gyászülését angol és francia írók részvételével. Természetesen azon is szó lesz Tiborékról.

Az újabb fejleményeket előreláthatólag az *Irodalmi Újság* november 15. száma fogja tükrözni. Körülbelül tíz nap előtt intézkedtem, hogy a lapot visszamenőleg küldjék el brissagói címedre. Az előfizetést Svájcban lehet elintézni.

Mi hír Aurélról? Most kaptam közvetve értesítést hazulról, hogy hallotta az előadásomat a könyvéről.

Szívből, szeretettel köszönt

Csé Laci

Torino, 1957. november 7.

Kedves Tanár Úr,

tegnap kaptam meg nov. 4-i levelét, de már régebben értesültem a szomorú hírről. Feleségemmel együtt a legnagyobb mértékben osztozunk fájdalomában, mert Déry Tibort nemcsak tiszteljük és nagyrabecsüljük, hanem szeretjük is. Soha nem tartoztam a könnyen lelkesedő önámítók közé és higgye el, nem is vigasztalásként mondom, hanem valóban meg is vagyok róla győződve, hogy sikerülni fog közös erővel kiszabadítanunk őt a börtönből.

Már tegnapelőtt Milanóba utaztam és ott különböző emberekkel beszéltem, milyen akciót lehetne indítani a kegyelem érdekében, amely eredményes lehetne? Mindenki azon a véleményen volt, hogy csakis egy határozott, de kérő és nem fenyegetődző írás járhat a kívánt eredménnyel. Semmi akadályja nincs annak, hogy itt a legszélesebb baloldali értelmiségi és politikai körök ezt a kegyelemkérő írást aláírják. (Einaudiék, Moravia, Carlo Levi, Guttuso, Italo Calvino stb. sőt bizonyos kommunista értelmiségiek is.) Már tudnak róla valamennyien és ki is nyilvánították hajlandóságukat, azonban mind ez ideig hiányzik az ítélet hivatalossá tétele a budapesti kormány részéről.

25-én például, mint ezt másnap elmesélték nekem, Nenni az egész szocialista szénátor-csoport élén bement a római magyar követségre és valósággal verte az asztalt, egyúttal egy nagyon határozott intő levelet is küldve Kádárnak, külön aláhúzva, hogy a szocialista párt továbbra is figyelemmel fogja kísérni a fejleményeket. Ettől megijedve úgy látszik, még aznap este kiadtak egy hivatalos cáfolatot, letagadva mindent. Ezt megismételték a jelenlegi számonkérésnél is. (Mindenesetre tegnap estig még tagadtak – lehet, hogy azóta már nyilvánosságra hozták az ítéletet, erről azonban nincs tudomásom.)

Bizonyítékra lenne tehát szükség, és akkor azonnal el lehetne küldeni a kegyelemkérő levelet, a legjelentősebb olasz személyiségek aláírásával. Erre vonatkozóan kérném szíves válaszát. Az olasz értelmiségiek ugyanakkor hajlandók aláírni egy esetleges nemzetközi tiltakozást is, amelyben a kiemelkedő francia, angol és német írók társágában a magyarországi és világgözüvélemény előtt eredményesen emelhetnék fel szavukat Déryék érdekében. (Még az *előbbi talán többet* használna, ha nyilvánosságra hozatal nélkül menne Budapestre.) Ez a nemzetközi tiltakozás és kegyelemkérés talán Camus-tól és Sartre-tól indulhatna el, és úgy érzem, helyesebb lenne nyugodt előkészítéssel – kb. 2-3 héten belül – a listát igazán jelentőssé és teljessé tenni, hogyszem elsietve csak a megszokott nevekkkel elküldeni.

Barátaink azt mondják, hogy Gronchira¹²⁵ számíthatunk, ehhez azonban szintén szükség lenne a hivatalos elismerésre, vagy legalábbis az ítélet valóságának bizonyítására. Remélem sikerül ezt illetően valamit tenni.

Nagyon örülök, hogy tetszett Szabó Lőrincről írt megemlékezésem; hallottam én is jellemhibáiról, kihatásait azonban szerencsére személyesen sohasem tapasztaltam. Most fordítjuk a *Niki* utolsó lapjait (a francia fordítás meglehetősen hűtlennek tűnik nekem), és 2 héten belül hozzá tudok kezdeni a többi novella fordításához is.

Öszinte tisztelettel és a legmelegebb üdvözetekkel híve

Mészáros István

Jegyzetek

1. *Irodalmi Újság*, 1954. jún. 26. 15. sz. 2. o. és D. T.: BOTLADOZÁS. Bp., 1978. 1. köt. 472–481. o.
2. *Irodalmi Újság*, 1954. okt. 23. 32. sz. 1. o. és D. T.: BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. Bp., 1989. 137–138. o.
3. A Memorandum-ügy részletes leírása: Aczél Tamás–Méray Tibor: TISZTÍTÓ VIHAR. 3. kiad. Griff Kiadó, München, 1982. 303–317. o.
4. A sajtóvita jegyzőkönyvének első csonkítatlan közlése: *Beszélő*, 1986. 3. sz. Újabb kiadása A PETŐFI KÖR VITÁI-nak IV. kötetében. Bp., 1991. Ebben Déry felszólalása: 96–108. o.
5. BARÁTAIM. *Irodalmi Újság*, 1956. nov. 2. 44. sz. 1. o. és BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. 148–149. o.
6. Felszólalás az Írószövetség 1956. december 28-i ülésén. In: BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. 150–153. o.
7. Az író 1956-os tevékenységének szélesebb távlatához lásd Pomogáts Béla: IRODALMUNK SZABADSÁGHARCA. EGY ESZTENDŐ IRODALMI ÉLETE. 1956. Gondolat, Bp., 1989. – Szövegek: IRODALOM ÉS POLITIKA, 1956. *Literatura*, 1989. 1–2. sz. – ÍRÓK LÁZADÁSA. 1956-OS ÍRÓSZÖVET-SÉGI JEGYZŐKÖNYVEK. Sajtó alá rend., bev., jegyz. Ständeisky Éva. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 1990.
8. Lásd Ignóus Pál elnöki beszámolója a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1958. október 23–27-i tisztújítási közgyűlésén. (PIM Kézirattár, Ignóus Pál-hagyaték, „Magyar Írók Szövetsége Külföldön iratai” című egységben.)
9. PIM Kézirattár, Ignóus Pál-hagyaték, „Magyar Írók Szövetsége Külföldön iratai a magyarországi politikai perekkel kapcsolatban” című egységben. – Az angol sajtóval és politikai fórumokkal való kapcsolatok kialakulásához lásd Ignóus Pál: EXILE IN LONDON. *Encounter*, 1959. aug. Vol. XIII. N° 2. 46–56. o.
10. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1957. április 23-án nyilvánosságra hozott s a BBC angol és magyar adásában leadott nyilatkozatából. Gépiratát lásd 9. jegyzet.
11. -czi: DÉRY TIBOR. *Irodalmi Újság*, 1957. május 15. 1. sz. 3. o. (EDMA = Edinger Márta karikatúrájával.)
12. A VILÁGSAJTÓ DÉRY LETARTÓZTATÁSÁRÓL. *Irodalmi Újság*, 1957. máj. 15. 1. sz. 3. o.
13. A távirat szövegének másolata a 9. jegyzetben jelzett kéziratári egységben.
14. Lásd 9. jegyzet.
15. A kongresszus külön is napirendjére tűzte a magyarországi és lengyelországi eseményeket. Lásd Clara Malraux: LE PEN-CLUB À TOKYO. *L'Express*, 1957. szept. 27. 28. o.
16. Lásd Cs. Szabó László Szilasi Vilmosnak írt, 1957. szept. 30-i és okt. 4-i keltezésű leveleit. (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték. Függelékünkben is.)
17. A „Déry Tibor-ügy” akciósorozatának gépirásos feljegyzése uo. 9. jegyzet.
18. Victor Zorza: FATE OF HUNGARIAN WRITER. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 26.
19. Lásd 9. jegyzet.
20. Victor Zorza: MR DERY „NOT SENTENCED TO DEATH”. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 27.
21. DERY TRIAL ON THURSDAY. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 28.
22. NAGYON SOK EMBERT HALÁLRA ÍTÉLTEM. *168 óra*, 1989. júl. 25. 12. sz. 4. o. (Borenich Péter interjúja dr. Vida Ferencsel, a Nagy Imre- és Déry-per tanácsvezető bírójával.)
23. A BBC október 1-jei adásában közvetített tiltakozás teljes szövege a párizsi *Irodalmi Újság*, ugyancsak a PIM Kézirattárában őrzött levelezésanyagának „Déry Committee iratai” című egységében.
24. A letartóztatott írók ügyében kibontakoztatott tiltakozás összefoglalása: SZABADSÁGOT DÉRY TIBORNAK! *Irodalmi Újság*, 1957. okt. 1. 10. sz. 1., 10. o., továbbá: A NÉGY FOGOLYÉRT. *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 15. 13. sz. 5. o.
25. Lásd ÍTÉLET DÉRY TIBOR ÉS TÁRSAI ÜGYÉBEN. *Népszabadság*, 1957. nov. 14. 269. sz. 8. o.
26. A letartóztatásról ugyan első oldalon esik szó, de csak néhány sorban. Lásd HUNGARY BAN OF WRITERS. *Daily Telegraph*, 1957. ápr. 22. 1. o. – Az ügygel kapcsolatos további közleményei: HUNGARY RISING DEFENDED. Uo. nov. 7. 9. o. – HUNGARY GAOLS 4 AUTHORS. Uo. nov. 14. 18. o.
27. Lásd HUNGARY WRITER NOT CONDEMNED. LEGATION DENIAL. *Daily Telegraph*, 1957. szept. 27. 19. o.
28. JUSTICE IN HUNGARY. *The Observer*, 1957. szept. 29. 10. o. Az aláíratlan „comment” szerzőségéről lásd Cs. Szabó László Szilasi Vilmos-

hoz írt, 1957. szept. 30-i keltezésű levelét. (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték.)

29. Mi sem jellemzi jobban a lap tartózkodó magatartását, mint az, hogy az ítéletet megelőző tiltakozások idején nem a londoni Írószövetség felhívását közli, hanem Lederer Lajost bízzák meg egy terjedelmes szemle megírásával Magyarország konszolidálásáról. Lásd Lederer Lajos: ONE YEAR IN HUNGARY. *The Observer*, 1957. okt. 27. 12. o.

30. A BUDAPESTI ÍTÉLETTTEL KAPCSOLATBAN... *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 15. 13. sz. 6. o. – A 9. jegyzetben jelzett iratanyag szerint a tiltakozást a BBC is közvetítette, s leadták az összes hírügynökségnek.

31. Gépirat, lásd 8. jegyzet.

32. A levél a 23. jegyzetben leírt kéziratári egységben.

33. Lásd uo. (23. jegyzet.)

34. E sorok írója által, 1993. október 19-én készített magnós interjú. (PIM Hangtár.)

35. Lásd Fejtő Ferenc: BUDAPESTTŐL PÁRIZSIG. Bp., 1990. 386. o. – E kompromittáló kapcsolat kiderülése után a *Preuves* 1970-ben beszüntette megjelenését, s az *Encounter* is csak úgy maradt fenn, hogy új támogatóra talált. – A kérdésről részletesebben: Nagy Kázmér: ELVESZETT ALKOTMÁNY. London, 1982. 147–148. o.

36. Lásd Fejtő, 35. jegyzet. 357. o.

37. A három hónap: 1956. november–december és 1957. januári összevont számaként megjelenő kötetet Fejtő Ferenc, Gara László és Gérard Spitzer rendezte sajtó alá.

38. Tibor Déry: DERRIÈRE LE MUR DE BRIQUES. *Les Temps Modernes*, 1956/1957. N° 129–131. 935–950. o. – József Révai: L'ÉCRIVAIN N'A PAS LE DROIT D'ÉCRIRE CE QU'IL VEUT. Uo. 798–801. o.

39. François Fejtő: PREMIÈRES LEÇONS D'UNE RÉVOLUTION. *Esprit*, 1956. dec. N° 12. 793–809. o. (A LES FLAMMES DE BUDAPEST című blokkban.)

40. Április 22-ét követően, lásd 34. jegyzet.

41. Tibor Méray: UN DRAME À L'EST. *L'Express*, 1957. ápr. 26.–máj. 17. N° 305–308. (Négy folytatásban.)

42. George Mikes: THE HUNGARIAN REVOLUTION. London, 1957. Ed. Deutsch. 192. o. – Déry említése: 84–85., 133. o.

43. Lásd 24. jegyzet.

44. Lásd 24. jegyzet.

45. Magyar kivonata: ALBERT CAMUS – DÉRY TIBORÉRT. *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 1. 12. sz. 1. o.

46. CAMUS, ELIOT, JASPERS ÉS SILONE DÉRY TIBORÉRT. *Irodalmi Újság*, 1958. febr. 1. 3. sz. 3. o.

47. Gara László: NYÍLT LEVÉL LOUIS ARAGONHOZ. *Irodalmi Újság*, 1959. febr. 1. 3. sz. 6. o.

48. PIÈCES POUR LE PROCÈS „rovaticím” alatt: AUTOBIOGRAPHIE. *Les Temps Modernes*, 1957. jún. N° 136. 1972–1985. o. Imre Láng: DE LA RESPONSABILITÉ D'UN CLERC. Uo. 1986–1988. o. – Eredetije: Láng Imre: EGY IRÁSTUDÓ FELELŐSSÉGÉRŐL. *Magyarország*, 1957. máj. 8. 3. o. – Az író ellen felvonultatott fontosabb írások: Pesti G. László: ÍRÓK SZÖVETSÉGE, AHOL AZ IRODALOM KÉRDÉSEI MÁR RÉGES-RÉG HÁTTERBESZORULTAK. *Népszabadság*, 1957. febr. 3. – M. T.: EMBERT BARÁTJÁRÓL... *Népszabadság*, 1957. márc. 9. 4. o. – Radnóti–Tarai: A BUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS TUNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA. *Népkarant*, 1957. máj. 8. 2. o. – Hajdu Ferenc: LEVÉL A NIKI ÍRÓJÁRÓL. *Magyarország*, 1957. jún. 5. 7. o. – A publicisztika mellé hadd jegyezzük ide a valamivel később megjelent művek utalásait is: Berkesi András OKTÓBERI VIHAR című regényében (1958. 92–93. o.) közvetlenül is szó esik Déryről és Zelkről, Darvas József viszont a KORMOS ÉG című darabjában (1959) Béres Ferencként szerepelteti a „demagóg revizionista írót”, aki arról „szónokol”, hogy mikor októberben az első lövés elcsattant, úgy érezte: „ő húzta meg a ravaszt”.

49. LIBERTÉ POUR TIBOR DÉRY. *Les Temps Modernes*, 1957. nov. N° 141. 952. o. – Tibor Méray: L'INSURRECTION HONGROISE ET LE DRAME D'IMRE NAGY. Uo. 864–889. o.

50. Először angolul: THE REVOLT OF THE MIND. A CASE HISTORY OF INTELLECTUAL RESISTANCE BEHIND THE IRON CURTAIN. By Tamás Aczél and Tibor Méray. Praeger, New York, 1959. XIV. 449. o. – Déryről: 93–118. o. – Németül: DIE REVOLTE DES INTELLEKTUELS. DIE GEISTIGEN GRUNDLAGEN DER UNGARISCHEN REVOLUTION. Deutsch v. Jutta u. Theodor Kunst. München, 1961. Albert Langen, 415. o. – Déryről: 96–118. o.

51. Lásd Cs. Szabó Lászlónak már többször idézett, 1959. szept. 30-i keltezésű levelét Szilasi Vilmoshoz. (Függelékünkben is.)

52. LES ÂNES BOITEUX. *L'Express*, 1957. ápr. 26. 25. o. – AU PREMIER RANG. Uo. 1957. okt. 3. 13. o. – UNE CONDAMNATION À MORT DÉGUISÉE. Uo. nov. 21. 28. o.
53. AGGASZTÓ HÍREK DÉRY TIBORRÓL ÉS TÁRSAIRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. jún. 15. 12. sz. 2. o.
54. A FIGARO VEZÉRCIKKE DÉRY TIBORRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 12. sz. 10. o.
55. Lásd e sorok írójának 1993. február 19-én adott magnós interjút. (PIM Hangtár.) – Az esetet a költő elmondta az *Irodalmi Újságról* 1993. október 20-án rendezett tanácskozáson is a Pectöfi Irodalmi Múzeumban.
56. KILENCVENKILENC FRANCIA ÍRÓ KÜZDELMÉ. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 13/14. sz. 1. o.
57. Louis de Villefosse: TITOKBAN ELTEMESÉK DÉRYT? *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 1., 16. o.
58. A PEN már 1957-ben harcba szállt a magyar írók kiszabadításáért. Lásd „ÍRÓINK BÖRTÖNBEN: AGGODALOMRA NINCS OK”. *Irodalmi Újság*, 1957. aug. 1. 6. sz. 1., 10. o., továbbá Méray Tibor: DIALÓGUS. Uo. 1959. szept. 1. 17. sz. 4. o.
59. A DÉRY-BIZOTTSÁG ÜZENETE A PEN CLUB NEMZETKÖZI KONGRESSZUSÁHOZ. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 1. 15. sz. 3. o.
60. PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY FELSZÓLALÁSA A PEN KONGRESSZUSÁN. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 3. o.
61. A PEN SÜRGÖNYE. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 1. 15. sz. 3. o.
62. „AZ ÖNÖK KÉRÉSÉT JELENLEG NEM TELJESÍTHETJÜK”. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 3. o.
63. ANGOL LAPOK A BEBÖRTÖNZÖTT MAGYAR ÍRÓKRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. szept. 1. 17. sz. 4. o. – A cikk ismerteti Ignótus Pálnak WRITERS IN PRISON című, a *Daily Telegraph* szerkesztőjéhez írt levelét, amelyre az – először az akciók során! – belső vezércikkben, „commentben” reagál. (1959. aug. 17. 10. o.)
64. Tábori Pál: A RAB MAGYAR ÍRÓKÉRT. *Irodalmi Újság*, 1960. jan. 1. 1. sz. 3. o.
65. Jörgen Schleimann: DÉRY TIBOR ÉS A TÖRTÉNELMI IGASZSÁG. *Irodalmi Újság*, 1959. dec. 15. 24. sz. 2. o.
66. Lásd David Carver: P. E. N. „JAILS AND JAMBOREES”. *Encounter*, 1959. dec. Vol. XIII. N° 75. 84. o. és Stephen Spender: „EXILE IN LONDON”. Uo. 84–85. o.
67. Szövegét korábban az *Irodalmi Újság* külön is nyilvánosságra hozta. (1958. szept. 15. 18. sz. 1. o.)
68. POUR TIBOR DÉRY ET LES 24 INTELLECTUELS HONGROIS EN PRISON. Comité Tibor Déry, Paris, 1959. – FÜR TIBOR DÉRY UND DIE 24 UNGARISCHEN INTELLEKTUELLEN IM GEFÄNGNIS. Komitee Tibor Déry, Paris, 1959.
69. Lásd PROTEST GEGEN DÉRY-URTEIL. *Die Welt*, 1958. márc. 17. – FÜR DIE FREILASSUNG DES UNGARISCHEN ROMANCIERS TIBOR DÉRY. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1958. márc. 19.
70. AZ ANGOI DÉRY TIBOR-BIZOTTSÁG. *Irodalmi Újság*, 1960. márc. 15. 6. sz. 10. o.
71. Priestley: DÉRY TIBOR ÉS AZ ÍRÓI SZABADSÁG. *Irodalmi Újság*, 1960. ápr. 15. 8. sz. 1. o. – Lásd még: A VILÁGKÖZVÉLEMÉNY DÉRYÉK SZABADONBOCSÁTÁSÁRÓL. Uo. 3. o. – E világvisszhangba simul a *The Observer* „comment”-je is (SILENT WITNESS címmel: 1960. ápr. 3. 16. o.), amelynek már jó szívvel ad teret a szerkesztés.
72. KADAR VERBIETET SCHRIFTSTELLERBUND. *Die Welt*, 1957. ápr. 23.
73. François Bondy: EINMAL KOMMT DIE STUNDE – UND SIE ZERREISSEN DEN PAKT MIT DER MACHT. *Die Welt*, 1957. jún. 15. N° 137. – A cikkíró, aki személyesen is ismerte Déryt, párhuzamot vont közte és a Spanyolországban szintén letartóztatott Dionisio Ridjuejo sorsa között.
74. UNGARNS AUGENBLICK DER FREIHEIT. IM HAUPTQUARTIER DER SCHRIFTSTELLER. *Der Monat*, 1956. dec. 99. sz. 19–32. o. E rendkívül gyorsan megjelent úti beszámoló friss, bár kis felületet áttekintést ad a forradalmi eseményekről, így a Déryvel való találkozásról is.
75. François Bondy: TIBOR DÉRY. *Neue Zürcher Zeitung*, 1957. máj. 25. N° 142. 11. o. – Szövege nem azonos a *Die Welt* cikkével. (73. jegyzet.) Az író néhány művének ismertetése mellett 1956-os, írószövetségbeli találkozásukat is feleleveníti.
76. DIE FRONDE DER UNGARISCHEN PARTEILITERATEN. *Neue Zürcher Zeitung*, 1955. dec. 18. N° 347. 2. o. – A cikkre Méray Tibor hívta fel a figyelmünket.
77. Ivan Nagel: AN DER FRONTLINIE DER GEISTIGEN FREIHEIT. TIBOR DÉRY – EIN GROSSER, FAST UNBEKANNTER SCHRIFTSTELLER. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1957. jún. 7. N° 131. 8. o.

78. Cikke Déryről: TIBOR DÉRY. *New York Times*, 1957. okt. 23.
79. E „pletykaszintű” felsorolást a Déry-hagyatékban talált kis cédulák alapján állítottuk össze, amelyek egy „Bibliográfia” címzésű borítékba voltak helyezve.
80. Lásd FRANZ THEODOR CSOKOR. *Irodalmi Újság*, 1960. márc. 16. 6. sz. 10. o.
81. Lásd 79. jegyzet.
82. A *Les Temps Modernes* különszámától eltérően nemcsak 1956-ról s a hozzá vezető útról, hanem az egész magyar történelemről kíván tömör áttekintést adni. A kötet végén gazdag bibliográfiai összeállítás található a külföldön publikált szakmunkákról, amelyek a forradalmat ismertetik vagy elemzik. – A kötet visszhangja: ÜDVÖZLET A MAGYAROKNAK. *Irodalmi Újság*, 1960. máj. 15. 10. sz. 1. o., továbbá: AZ „IL PONTE”. Uo. 12. o.
83. INCONTRO. Trad. István Mészáros. *Il Ponte*, 1960. ápr./máj. 691–693. o.
84. Lásd Cs. Szabó Lászlónak Szilasi Vilmoshoz írt, 1957. október 13-i keltezésű levelét (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték), illetve Ignotus Pál elnöki beszámolóját a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1958. okt. 23-i tisztújító közgyűlésén (8. jegyzet).
85. A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE KÜLFÖLDÖN. *Irodalmi Újság*, 1959. máj. 15. 10. sz. 7. o.
86. DÉRY-EST A LONDONI PEN CLUB SZÉKHÁZBAN. *Irodalmi Újság*, 1958. febr. 15. 4. sz. 6. o.
87. Lásd az *Encounter* 1958. áprilisi számának hátsó borítóját.
88. Megjelenése ismeretlen, az *Encounter* 1958. áprilisi számának hátsó borítója idézi.
89. Lásd 88. jegyzet.
90. Norman MacKenzie: A DOG'S LIFE. *New Statesman*, 1958. ápr. 12. N° 1413. 481–482. o.
91. David Paul: DOG AND MAN. *Observer*, 1958. ápr. 27. 16. o.
92. Frederic Morton: A DOG'S LIFE IN BUDAPEST. *New York Times – Book Review*, 1958. okt. 15.
93. Lásd a hagyaték rendezett újságkivágatgyűjteményét. – A NIKI angliai fogadtatásának korrekt összefoglalója: Karin Beate Höpp: THE RECEPTION OF THE WORKS OF TIBOR DÉRY IN BRITAIN. – In: RÉGI ÉS ÚJ PEREGRINÁCIÓ. MAGYAROK KÜLFÖLDÖN, KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGON. Bp., 1993. I. köt. 74–78. o.
94. Jean Blanzat: NIKI OU L'HISTOIRE D'UN CHIEN. *Le Figaro Littéraire*, 1957. okt. 19.
95. André Fontaine: UN ROMAN DE TIBOR DÉRY. *Le Monde*, 1957. okt. 9. 9. o.
96. Jane Albert-Hesse: VOICI LE CHEF-D'OEUVRE (TRADUIT EN FRANÇAIS) D'UN GRAND ÉCRIVAIN HONGROIS ACTUELLEMENT EN PRISON. *Franc-Tireur*, 1957. szept. 26.
97. Fejtő Ferenc: KETTŐS MEGTISZTELLETÉS. *Irodalmi Újság*, 1957. dec. 15. 15. sz. 10. o.
98. Lásd a hagyaték rendezett újságkivágatgyűjteményét.
99. Paul Ignotus: TIBOR DÉRY. *Encounter*, 1958. febr. Vol. X. N° 2. 72–74. o.
100. Paul Ignotus: NIKI. AUS DER GESCHICHTE EINES HUNDES. *Der Monat*, 1958. ápr. 115. sz. 8–10. o.
101. Lásd 77. jegyzet.
102. Ivan Nagel: TIBOR DÉRY UND DIE KREATUR. *Der Monat*, 1958. jún. 117. sz. 79–80. o.
103. Az Insel Kiadónál megjelent kötetecske egyetlen novellát tartalmaz, Nagel Iván fordításában.
104. DÉRY TIBOR: „AZ ÓRIÁS”. *Irodalmi Újság*, 1958. máj. 15. 10. sz. 10. o.
105. Egyetlen ismertetéséről tudunk: Anna Amman: EIN UNVERGESSLICHES LIEBESPAAR. *Frankfurter Rundschau*, 1958. nov. 22.
106. Ismertetőinek keltezése alapján 1958. november végére tehető megjelenése.
107. VIDÁM TEMETÉS, A TÉGLAFAL MÖGÖTT, TALÁLKOZÁS, SZERELEM. Fordítójuk Imre László. (Feltehetőleg Kelemen Imre és Gara László keresztneveinek összevonása.)
108. Robert Kemp: LA VIE DES LIVRES. *Nouvelles Littéraires*, 1958. dec. 25.
109. Kléber Haedens: UN TCHÉKHOV À BUDAPEST... EN PRISON TIBOR DÉRY „DRÔLE D'ENTERREMENT”. *Paris-Presse*, 1959. jan. 17. 6. o.
110. Jean Rousselot: LITTÉRATURE ET LES ARTS. *Echo d'Oran*, 1958. dec. 19. – Lásd még (Gara László) G. L.: MAGYAR SIKEREK SZERTE A VILÁGON. *Irodalmi Újság*, 1959. ápr. 15. 8. sz. 6. o.
111. Tartalma: EGY FINOM ÖREGÚR, BÉKÉS SZÓLÓHEGY 1936-BAN, ALVILÁGI JÁTÉKOK (KARÁCSONYESI, DECEMBERI ÉBREDÉS, A LÓ, A CSOMAG, ANNA NÉNI, FÉLELEM), A PORTUGÁL KIRÁLYLÁNY, AZ ÓRIÁS, SZERELEM, A TÉGLAFAL

MÖGÖTT, VIDÁM TEMETÉS; valamennyi Nagel Iván fordításában. – „Ecsetvonás” a Nyugat Magyarországról alkotott képéhez: a borítólapon: a prágai (!) Károly híd és Károly-torony látképe.

112. Csak névrokona a korábban cmlegetett François Bondynak: a müncheni *Süddeutsche Zeitung* szerkesztője.

113. Lásd 98. jegyzet.

114. AZ ÍRÓSZÖVETSÉG KÖNYVKIADÓJÁRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 13/14. sz. 13. o.

115. LA RIVOLTA DEGLI INTELLETTUALI IN UNGHERIA. DAI DIBATTITI SU LUKÁCS E SU TIBOR DÉRY AL CIRCOLO PETÓFI. Einaudi ed. Torino, 1958. 213. o.

116. IL DIBATTITO INTORNO A DÉRY. In: lásd 115. jegyzet. 58–90. o.

117. L'OPERA DI TIBOR DÉRY. *Comunità*, 1959. febr. N° 67. 86–94. o.

118. Kissé rövidített változata: Mészáros István: DÉRY TIBOR HATVANÖT ÉVE. *Irodalmi Újság*, 1960. febr. 15. 4. sz. 5. o.

119. Tartalma: VIDÁM TEMETÉS, SZERELEM, TALÁLKOZÁS, A TÉGLAFAL MÖGÖTT, NIKI.

120. Szabó Zoltán: BESZÁMOLÓ AZ EMIGRÁNS MAGYAR ÍRÓK PÁRIZSI KÖZGYŰLÉSÉN. Bev. Lengyel András. *Bárka*, 1993. szept. 2/3. sz. 11–16. o. – A közgyűlés (rövidített) jegyzőkönyvét lásd in: IRODALMI ÚJSÁG 1957–1989. DOKUMENTUMOK A LAP TÖRTÉNETÉBŐL. Vál., sajtó alá rend., jegyz. Nagy Csaba. Argumentum, 1993. 65–80. o.

121. Bernáth Aurél, a festő, a húszas években többször volt Déryvel együtt Szilasiék vendége feldafingi nyaralójukban.

122. Aneurin Bevan, a Munkáspárt (Labour Party) vezetőségének tagja.

123. Hugh Todd Naylor Gaitskell, a Munkáspárt vezetője.

124. Pietro Nenni, az Olasz Szocialista Párt vezető politikusa.

125. Giovanni Gronchi, kereszténydemokrata politikus, a levél írása idején az Olasz Köztársaság elnöke.

Standeisky Éva

A NÉPI ÍRÓK ÉS A HATALOM (1957–1958)*

1956. december 28-án az Írószövetség taggyűlést tartott. A főtitkári beszámoló után Tamási Áron nyilatkozatot olvasott fel, amelyet a jelenlévők nagy szótöbbséggel megszavaztak. A GOND ÉS HITVALLÁS címen ismert manifesztum nyílt kiállítás volt a forradalom mellett. A benne foglaltakat Déry Tibor hatásos felszólalásban erősítette meg.

Ekkor már hetek óta folyt a megtorlás. A Kádár-kormány csellel és erőszakkal felmorzsolta a spontán létrejött forradalmi szervezeteket, de a munkástanácsok, forradalmi tanácsok és bizottságok felszámolását követően a Magyar Írók Szövetsége változatlanul kitartott a forradalom eszméje mellett.

Az MSZMP vezetői az Írószövetség december végi gyűlése után elhatározták, hogy ezt az ellenállási gócot is megszüntetik. Különösen az írók egységes fellépése aggasztotta őket. Január 14-én döntött az MSZMP Intéző Bizottsága az Írószövetség működésének felfüggesztéséről; a belügyminiszter 17-én tette meg az erre vonatkozó intézkedést.

* Ez az írás A HATALOM ÉS AZ ÍRÓK (1956–1958) című készülő monográfiának a népi írókkal kapcsolatos részeit foglalja össze.